

uitbreiding der homosexualiteit in de kampen, ja hij vertrouwde dat in de kampen opgesloten homoseksuelen door bordeelbezoek hun homoseksuele geaardheid zouden verliezen. Voor de bordeelmeisjes waren aanvankelijk 'vrijwilligsters' in Ravensbrück aangeworven aan wie beloofd was dat zij na zes maanden bordeeldienst op vrije voeten gesteld zouden worden. In feite werden zij, voorzover bekend, na die zes maanden, al of niet zwanger, al of niet geslachtsziek, naar Ravensbrück teruggezonden.

Niet in elk concentratiekamp was de wijziging van regime, die met de inschakeling der gevangenen in de oorlogsindustrie samenhang, te merken, laat staan spoedig te merken. Een commandant die liever het harde regime handhaafde, kon dat maandenlang ongestraft doen – omgekeerd was het een commandant, die uit zichzelf liever minder bruut optrad, op grond van de nieuwe voorschriften mogelijk, het lot van een groot deel der gevangenen wezenlijk te verlichten. Dat laatste gebeurde bij voorbeeld in Dachau waar de wijziging van voorschriften volgde op een wijziging van commandant: in september '42 werd *SS-Sturmabführer* Alexander Piorkowski, een door en door corrupt individu, vervangen door *SS-Obersturmbannführer* Martin Weiss, tevoren commandant van Neuengamme, die vermoedelijk intelligent genoeg was om te beseffen dat Duitsland de oorlog zou verliezen; Weiss trad bovendien met een Duits-Poolse vrouw in het huwelijk die, schijnt het, een verzachtende invloed op hem had. Welnu, in januari '43 tekende het nieuwe regime zich in Dachau met verrassende duidelijkheid af. 'Wij zullen', schreef ds. Overduin, nog steeds gehuisvest in een van de *Priester-Blocks*, barak 26,

'nooit die eerste weken vergeten. We leefden in een wonderland. Allereerst de ontzagelijke weldaad, dat we eindelijk na maanden en maanden eens behoorlijk slaap en rust kregen. En wat was het onnoemelijk beter op *Block 26*. Daar stroomden reeds de pakketten binnen, elke dag weer . . . Dat begon ongeveer half februari. Sinds die tijd ontvingen wij als Hollanders ongeveer elke dag één of meer pakketten. Het gebeurde wel, dat wij er vijf, acht, zelfs tien per dag ontvingen. Dat konden we onmogelijk allemaal verwerken. Maar dat was wel goed, want er waren verscheidene Hollanders en buitenlanders, die volstrekte '*Paketsperre*' hadden, een verbod om pakketten te ontvangen. Het waren vooral communisten en oud-officieren, die in een of andere illegale actie hadden gezeten. Deze mensen hebben wij met elkander van de hongerdood mogen redden. Elke dag gingen dozen vol levensmiddelen naar hen toe. Wij hadden zoveel eten, dat wij maandenlang bijna niets aten van het kampeten. . .

Na enkele maanden was het beeld van het kamp totaal veranderd. Vóór Kerstmis sleepten de mannen als levende geraamten hun lichaam voort naar de appèlplaats en de arbeidscommando's, en in maart reeds marcheerden we veerkrachtig en vitaal over de *Lager*-straat. Vóór Kerstmis hoorde men geen lach in het kamp, alles lag onder de trieste wade van de dood, maar enkele maanden